

مقاله پژوهشی:

ارائه الگوی مدیریت جهادی در مسیر تحقق سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در حوزه اقتصاد مقاومتی

حمید حاجی ملامیرزایی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۰۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۰۵

چکیده

نیاز امروز کشور به الگوهای مدیریتی بومی امری اجتناب‌ناپذیر است؛ چراکه امروزه نظریه‌های مدیریتی نوین غربی نیز به این نکته اذعان دارند که سبک مدیریتی در هر جامعه‌ای باید متناسب با اصول و ارزش‌های آن جامعه باشد. از آنجایی که کشور ما از جهات مختلفی در معرض انواع فشارهای ظالمانه دولت‌های استکباری قرار گرفته است، ارائه الگوی مدیریت جهادی جهت تحقق اقتصاد مقاومتی اهمیت مضاعف دارد. مقام معظم رهبری با تأکیدات فراوان بر مسأله اقتصاد، تولید و معیشت مردم، توجه نخبگان و مسئولین را به این امر جلب کرده‌اند. هدف این مقاله تبیین الگوی مدیریت جهادی جهت تحقق سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در حوزه اقتصاد مقاومتی است. روش تحقیق در این مقاله کیفی بوده و به لحاظ کاربرد تحقیق بنیادی، هدف تحقیق اکتشافی از نوع توصیفی، افق زمانی مقطعی و از ابتدای رهبری تا کنون است و مبتنی بر روش ترکیبی از دو روش داده بنیاد ساخت یافته و تحلیل مضمون از رهنمودهای ایشان مراحل سه‌گانه کدگذاری انجام و الگوی نهایی ارائه شده است و با آزمون خبرگان، مؤلفه‌ها مورد اعتبارسنجی قرار گرفته است. در نهایت این الگو شامل ۵ بعد پارادایمی است که عبارتند از: ۱- شرایط علی با مقولات اصلی ظرفیت نهادی و امید به آینده ۲- شرایط زمینه‌ای با مقوله اصلی پیش‌نیازهای فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اداری و اقتصادی ۳- شرایط مداخله‌گر با مقولات اصلی حکمرانی کارآمد و مدیریت جهادی با محوریت اسلام ۴- راهبردها با مقولات اصلی خودکفایی اقتصادی و بهبود بهره‌وری ملی ۵- پیامدها با مقولات اصلی رفاه اجتماعی، عزت ملی و پیشرفت.

کلیدواژه‌ها: مدیریت، مدیریت جهادی، نظریه‌های بومی، اقتصاد مقاومتی، مقام معظم رهبری.

مقدمه

انقلاب اسلامی یکی از رخداد‌های بی‌نظیر دوران معاصر و فجر جدیدی در تاریخ جوامع بشری است که منشأ آثاری بس شگرف در ابعاد فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و غیره در داخل و خارج ایران شده است. طبق اصل ۲ قانون اساسی، جمهوری اسلامی نظامی است بر پایه معنویات (ایمان به خدا، وحی الهی، معاد، عدل، امامت و رهبری و کرامت و ارزش والای انسانی) که بر اساس اصل ۳ قانون اساسی، دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است برای نیل به اهداف مذکور همه امکانات خود را به کار گیرد.

الگوی مدیریتی و سازمانی مطلوب برای الگوی تمدنی در افق انقلاب اسلامی، مبتنی بر ارزش‌های الهی است. یکی از غنی‌ترین مفاهیم و الگوهای مدیریتی مطرح در چارچوب کمال‌محور تمدن اسلامی، سبک "مدیریت جهادی" است (شماعی کوپایی، ۱۳۹۳). همراه با اختراعات جدید، مراکز بزرگ صنعتی و تولیدی ایجاد شدند و سازمان‌های عریض و طویل و سامانه‌های پیچیده اداری به وجود آمدند. در این میان یکی از مهم‌ترین مسائلی که مطرح شد، چگونگی اداره مجموعه‌های عظیم انسانی و طریقه به وجود آوردن سازمان‌هایی بود که بتوانند با بهترین شکل ممکن این پدیده‌های نوین را به سوی اهداف بنیان‌گذارانش حرکت دهند. کم‌کم علم و دانش مدیریت^۱ به صورت فعال پا به دنیای علوم نهاد (نبوی، ۱۳۷۸: ۲۱). شاید مدیریت را بتوانیم یکی از مهم‌ترین فعالیت‌ها در زندگی اجتماعی بشر امروز بدانیم. در عصر حاضر به مدد این فعالیت است که مأموریت‌ها و اهداف سازمان‌ها تحقق می‌یابند، از منابع و امکانات موجود بهره‌برداری می‌شود و استعداد انسان‌ها از قوه به فعل درمی‌آید (الوانی، ۱۳۹۳: ۲۱).

علوم مدیریتی را باید به لحاظ محتوا و نیز مدنظر قرار دادن ارزش‌های انسانی درون آن، علمی هنجاری دانست. به تعبیر لاسول^۱ از اندیشمندان علم مدیریت «رویکرد علوم مدیریتی، به وضوح اهداف مبنی بر ارزش‌ها را به شکل قابل ملاحظه‌ای در خود به کار

1. Laswell

می‌برد» (اشتریان، ۱۳۸۶: ۳۵). پیش از آن چنین مطرح بود که قلمرو موضوعی علم مدیریت باید عاری از ارزش‌ها بوده و دیدگاه عقلانیت ابزاری حاکم بر آن باشد (دلن و ارومن^۱، ۲۰۰۸: ۴۱۸).

بیان مسأله

از سال ۱۳۹۲ با ابلاغ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی توسط مقام معظم رهبری، این مفهوم به‌عنوان سیاست کلان کشور در دستور کار، نهادهای خط‌مشی‌گذار قرار گرفته است. در کنار این مفهوم مقام معظم رهبری، مفهوم مدیریت جهادی را به‌عنوان پارادایمی برای مدیران کشور، مطرح فرموده‌اند. با نگاهی عمیق‌تر به این موضع می‌توان دریافت که رهبر انقلاب با مطرح کردن تقریباً هم‌زمان این دو موضوع، مدیریت جهادی را لازمه‌ی دستیابی به اقتصاد مقاومتی می‌دانند. با توجه به گستردگی حوزه عمل و اقدام حکومت در ایران، خط‌مشی‌گذاری در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی از پیش‌نیازهای متعددی برخوردار است. یکی از این پیش‌فرض‌ها استخراج مفاهیم اصلی مدیریت جهادی و اقتصاد مقاومتی با استفاده از رویکردی عقلانی و علمی است. اقتصاد مقاومتی را باید مدیرانی جهادی به‌منصه ظهور برسانند و با توجه به پیچیدگی‌های فوق‌العاده‌ی امروز، این امر بسیار دشوار بوده و در همین امتداد همت مردانی جهادگر را می‌طلبد. در نتیجه اگر اشخاص و مدیران حکومتی اعتقاد و رویکرد ارزشی، فرهنگی و جهادی نداشته باشند، مانعی بر سر راه پیشرفت و رشد انسانی و کمال جامعه خواهند بود. بنابراین مدیریت جهادی به‌عنوان پیش‌فرض دستیابی به پیشرفت همه‌جانبه کشور و به‌خصوص در امتداد سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی توسط مقام معظم رهبری است. تجربه تاریخی در برهه‌های گذشته انقلاب اسلامی نیز حاکی از آن است که اموری که تفکر جهادی در مدیران آن حاکم بوده‌اند، نقاط درخشان کارنامه نظام جمهوری اسلامی به‌شمار می‌آیند. از جمله این موارد می‌توان به اقدامات گروه‌های جهادی در راستای محرومیت‌زدایی، جهاد سازندگی، صنایع دفاعی و

موشکی کشور و در رأس همه آنها، هشت سال دفاع مقدس به عنوان درخشان‌ترین نمونه کار جهادی در سایه رهبری حکیمانه امام خمینی (ره) اشاره کرد. در واقع «مدیریت جهادی» در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب نه یک شعار که هویت اصلی مدیریت نظام است. در واقع مسأله اصلی این است که تحقق سیاست‌های ابلاغی در خصوص اقتصاد مقاومتی نیازمند الگوی مدیریتی ارزش محور و جهادی است در ادامه به ویژگی‌ها و مولفه‌های این الگو می‌پردازیم.

این پژوهش حاصل پیوند عمیق ۴ مفهوم «مدیریت»، «جهاد»، «اقتصاد» و «مقاومت» است که هر کدام جایگاه خاصی دارند؛ در این مقاله درباره تحلیل سبک مدیریت جهادی، مفهوم مدیریت، سیر تکامل مکاتب مدیریت، مدیریت اسلامی، مدیریت جهادی، اقتصاد اسلامی، اقتصاد مقاومتی و رابطه بین آنها بحث خواهد شد. محققان مدیریت، سبک‌ها و مکاتب مختلف مدیریت را به مدت چند دهه مورد مطالعه قرار داده‌اند. در آن مطالعات، انواع متفاوتی از سبک‌ها و مکاتب مدیریت با رویکردهای مختلف و با فرهنگ‌های متفاوتی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در این پژوهش به دنبال مطالعه بخش اصلی تحقیق یعنی سبک مدیریت جهادی هستیم و مؤلفه‌ها و ویژگی‌های مؤثر بر این سبک مدیریت را مورد مطالعه قرار می‌دهیم.

ضرورت تحقیق

نگاهی کلان بر ضرورت این پژوهش آشکار می‌کند که تا زمانی که یک طراحی عقلایی از سازوکار تعریف و پایش مدیریت جهادی در کشور وجود نداشته باشد، تحقق آن به صورت نسبی و تحت تأثیر جریان‌های سیاسی منحرف خواهد شد. بنابراین، عناوین زیر در ضرورت تحقیق مورد توجه است:

- عدم توافق و اجماع خبرگان در تعریف اقتصاد مقاومتی و مدیریت جهادی
- نبود شاخص‌های پایش و ارزشیابی عملکرد در حوزه‌های اقتصاد مقاومتی و

مدیریت جهادی

- ضعف سازمان‌ها در تعریف حوزه‌های راهبردی خود و چگونگی تعریف نقش آن‌ها در تحقق اقتصاد مقاومتی
  - عدم توجه به اهداف غایی انقلاب اسلامی و ماهیت ارزش‌ها و نظام اعتقادی
  - اجرایی نشدن و عدم توجه به سیاست‌های بالادستی کشور
- بر اساس مسئله، اهداف و چارچوب نظری تحقیق، مهم‌ترین سؤال‌های پژوهشی عبارت‌اند از:

سؤال اصلی تحقیق

- الگوی مدیریت جهادی برای تحقق اقتصاد مقاومتی چیست؟

سوالات فرعی تحقیق

- ابعاد اقتصاد مقاومتی چگونه تبیین می‌شود؟
- ابعاد مدیریت جهادی چگونه تبیین می‌شود؟
- الگوی مدیریت جهادی در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی چگونه تبیین می‌شود؟
- منویات مقام معظم رهبری در حوزه مدیریت جهادی و اقتصاد مقاومتی چیست؟

مدیریت از دیدگاه اسلام

به باور اغلب صاحب‌نظران، نظریه‌های سازمان و مدیریت که برخاسته از متن فرهنگی خاص است تنها در همان چارچوب فرهنگی توان آزمون‌پذیری دارد و از کارآمدی لازم برخوردار است. نظریه‌های مدیریتی دنیای غرب، محصول چند قرن کار فکری است که رفتار انسان را مبتنی بر مبانی اومانیسم (اصالت انسان) تعریف می‌کند و هدفی جز لذت بیشتر برای خود نمی‌شناسند. چگونگی تفسیر هستی‌شناسانه از انسان و اینکه او را موجودی تک‌ساحتی و یا دویبعدی بدانیم در شکل‌گیری مفروضات اساسی و تبیین گزاره‌های علمی نقشی تعیین‌کننده دارد (مقیمی، ۱۳۹۴).

از آنجاکه انقلاب اسلامی ایران حاکمیت اصول و ارزش‌های الهی بر محیط اجتماعی از جمله نهادها و سازمان‌های مربوط به آن را ضروری ساخته است. بنابراین تبیین رسالت

مراکز علمی و پژوهشی به‌ویژه مدیریت اسلامی در تحقق اهداف نهضت تولید علم یکی از آرمان‌های بسیار مهم این نظام به‌شمار می‌آید. در اثبات ضرورت مدیریت اسلامی "فرهنگ" به‌عنوان مهم‌ترین استدلال مطرح می‌شود. با این توضیح که علم مدیریت به‌دلیل آمیختگی با فرهنگ غربی، کاملاً پاسخگوی نیازهای مدیریتی ممالک اسلامی نیست (پیروز، خدمتی، شفیعی، و بهشتی زاده، ۱۳۸۶).

با توجه به اهتمام ادیان الهی، به‌ویژه دین مقدس اسلام در ارائه برنامه‌ای جامع و کامل برای زندگی دنیوی و اخروی انسان، بدون شک با مطالعه و کاوش دقیق در منابع آن، می‌توان موفقیت‌آمیزترین اصول مدیریت و بهترین ویژگی‌های مدیر شایسته را به‌دست آورد. بنابراین می‌توان گفت بهترین روش مدیریتی، روشی است که با مدیریت رحیمانه پروردگار بر جهان هستی هماهنگ‌تر باشد. دقت در سیره انبیای الهی، از آدم (ع) تا خاتم (ص) و شیوه رهبری و هدایت مردم و نحوه مدیریت جامعه توسط آنان، چشم حقیقت‌جوی ما را به اصول و روش‌هایی پیدا می‌کند که با الگو گرفتن از آنها، می‌توان شایسته‌ترین مدیران را انتخاب و به‌تبع آن شایسته‌ترین مدیریت را در جهان معاصر تجربه کرد (میرزاخانی، ۱۳۹۱).

بی‌شک اهداف مدیریت در اسلام، جدا از اهداف حکومت اسلامی که مدیریت‌ها، جزئی از پیکره آن است نمی‌تواند باشد. مهم این است که در حکومت اسلامی، همه معیارها، مخصوصاً معیار مدیریت، معیار اسلامی باشد و از کتاب و سنت مایه گیرد تا این حقیقت آشکار شود که کاربرد این معیارها برای حل مشکلات اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی به‌مراتب بر معیارهای شناخته‌شده شرق و غرب برتری دارد. اگر خدای نکرده بر اثر سهل‌انگاری‌ها و عدم رعایت موازین اسلامی، مدیریت‌ها به بن‌بست و ناکامی کشد، بیم این می‌رود که ناآگاهان با دشمنان قسم‌خورده، آنرا به حساب ضعف مبانی مدیریت در اسلام بگذارند و مکتب از این رهگذر صدمه ببیند و این مصیبتی است بزرگ و ضایع‌های جبران‌ناپذیر (مکارم شیرازی، ۱۳۷۶: ۱۶).

بر همین اساس کاملاً واضح است که نظریه‌های مدیریتی که بر مبانی مادی‌گرایی و

تجربه‌گرایی پوزیتیویستی (اثبات‌گرایی) استوار است، نمی‌تواند در جامعه‌ای که بر پایه اعتقادات و باورهای اسلامی بنا شده است، موجبات توسعه و تکامل افراد را فراهم سازد. عقب‌ماندگی علمی ملل اسلامی در عصر کنونی و تعبد در مقابل نظریه‌های غربی، ناشی از برنامه‌استعماری حساب‌شده است که توسط کشورهای غربی طراحی و اجرا شده است. از همین رو رهبر عزیزمان هشدار می‌دهند که باید مراقب نظریه‌های وارداتی غربی باشیم (مقیمی، ۱۳۹۴). در این خصوص رهبری می‌فرمایند: "من می‌خواهم محیط دانشگاه و جوان دانشجوی خودمان را توجه بدهم که مواظب تئوری‌های وارداتی غربی که هیچ هدفی جز حفظ آن روابط تحکم‌آمیز غرب با کشورهایی از قبیل کشور ما را ندارند، باشند"

بنابراین یکی از مهم‌ترین ارکان استقلال و پیشرفت کشور، تولید علم و نظریه‌پردازی متناسب با نیازها و فرهنگ اسلامی و ایرانی است که در این رهگذر، توجه به قرآن کریم، سیره نظری و عملی ائمه بزرگوار اسلام (ع) و تجربیات موفق رهبران مسلمان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (مقیمی، ۱۳۹۴). تعاریف صورت گرفته برای مدیریت در سایر مکاتب برای دنیایی مفید است که پیشرفت، کار و تولید بیشتر و مسائلی از این قبیل برای آنها از هر چیز مهم‌تر بوده و انسان‌ها را در اشکال مختلف مدیریت، فقط بدین‌منظور در اختیار گرفته و رهبری می‌کنند. ولی ما مدیریت را این‌چنین تعریف می‌کنیم: مدیریت، هنر و علم به‌کارگیری صحیح افراد و امکانات در جهت وصول اهداف سازمانی است، به‌نحوی که با موازین شرع مغایرت نداشته باشد. در دنیای مدیریت اسلامی رعایت قوانین شرع مقدس از مهم‌ترین مسائل بوده و باید با حساسیت بسیار دنبال شود. اسلام، نه کاپیتالیسم و سرمایه‌داری غرب است که تنها تولید و سود بیشتر به‌عنوان اصلی‌ترین هدف مدنظر قرار گیرد و نه دین مسیحیت امروز است که در چهارچوب خشک کلیسا محصور شده و برای اداره جامعه برنامه نداشته باشد؛ بلکه دینی است که جهت اداره، رهبری و مدیریت جامعه برنامه ارائه می‌کند؛ اما به‌گونه‌ای که حقوق انسانی افراد بشر رعایت شود و ضمن ایجاد حرکت و پویایی بیشتر، انسان‌ها را در مسیر مستقیم و الهی خود رشد دهد (نبوی، ۱۳۹۳: ۳۳).

مدیر اصلی خداست و بقیه مسائل فقط وسایلی هستند برای اجرای فرمان‌ها مدیر اصلی جهان هستی یعنی آن‌کسی که همه چیز در برابر او رنگ می‌بازد. مفهوم مدیریت در اسلام چیزی جز ایمان، اعتقاد، ایثار، گذشت، نظم و ترتیب، پرورش معنویات و تقویت روح در جهت سیر الی الله نیست؛ یعنی نفی ضد ارزش‌ها، ضد معنویات و غیره. نقش مدیر نقش روشنگری راه است (فخیمی‌آذر ۱۳۹۰: ۱۸). چنانچه حضرت علی (ع) می‌فرماید: "نقش من در جامعه، نقش چراغ فروزانی است که در تاریکی می‌درخشد و هرکس در تاریکی فرو می‌رود، از نور آن بهره می‌گیرد." امام علی (ع) به مدیریت با نگرش انسانی می‌نگرد؛ زیرا آنچه در افق مدیریت مطرح است. انسان است و انسان ابزار نیست. امام، جامعه را چون سامانه‌ای منظم می‌داند که هدفی والا دارد؛ بنابراین، نیازمند برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی و رهبری است. در این سامانه تمام اجزاء با یکدیگر در تعامل است و با یکدیگر وابستگی متقابل دارد و برای رسیدن به مقصدی ارزشمند در تلاش است. بررسی و مطالعه اندیشه حضرت علی (ع) به‌ویژه دوره پنج‌ساله حکومت ایشان بر اساس رویکردهای جدید مطالعاتی موردتوجه پژوهشگران بسیاری قرار گرفته است (سلیمی، ۱۳۸۱: ۹۴).

مدیریت جهادی

مدیریت جهادی، یادگاری است گران‌سنگ از دوران دفاع و حماسه که در آن تهیه و تجهیز سرمایه‌های انسانی و مادی و برنامه‌ریزی فعالیت‌ها و انجام اقدامات همه در فضایی برگرفته از آموزه‌های اصیل دینی صورت می‌گرفته است که مهم‌ترین ویژگی آن ذوب اراده انسان در اراده الهی بوده و البته نماد این امتزاج عاشقانه فرمانبری آگاهانه از ولی امر یا ولی فقیه زمان است. بنابراین، از مؤلفه‌های کلیدی مدیریت جهادی، عقل و عشق است؛ به عبارتی، مدیریت جهادی با بهره‌گیری از ابزار علم و فناوری و هم‌جهت با اراده الهی و بر اساس نقشه الهی به تمشیت امور می‌پردازد. پیروزی انقلاب اسلامی ایران تجارب دوران دفاع مقدس و سازندگی روستاها و صدها موفقیت علمی و عملی دیگر در سطح کشور همه بیانگر کارآمدی مدیریت جهادی در عرصه‌های سنگین و پیچیده است (راستی، ۱۳۹۱).

پیروزی انقلاب اسلامی ایران مبدأ تحولات شگرفی بوده و این تحولات که در کمتر برهه‌ای از تاریخ به استثنای تاریخ صدر اسلام به چشم خورده است. این تحولات از مهم‌ترین برکات انقلاب بوده که فرهنگ و مدیریت جهادی را تحقق بخشید و مبتنی بر آن نهادهای جهادی را به پا کرد. این فرهنگ و مدیریت ریشه در فطرت پاک انسان‌ها و تعالیم انسان‌ساز مکتب اسلام داشته است. در این سبک مدیریت، کار برای خدا یک اصل خدشه‌ناپذیر است؛ آنجا که جهادگران در عرصه محرومیت‌زدایی از مناطق روستایی و پس‌از آن در میدان‌های جنگ با کمترین امکانات، بیشترین موفقیت‌ها را بدون چشمداشتی به دست آوردند (قلی‌پور ارکمی و طاهری، ۱۳۹۳).

همچنانکه در زمان جنگ با توجه به منابع محدود توانستیم کارهای بزرگی را به ثمر برسانیم، امروز نیز باید همان الگو را برای تحقق اهداف کشور و سربلندی ایران به کار بگیریم؛ به عبارت دیگر مدیریت جهادی را به سایر ابعاد همچون اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، علمی و غیره بسط و گسترش دهیم. وظیفه مراکز علمی و تحقیقاتی در این راستا این است که کارها و اقدامات جهادی صورت گرفته در دوران جنگ و حتی در برش‌های زمانی پس‌از آن را در قالب الگوها و الگوهای بنیادین تدوین کرده و در جهت کاربردی ساختن آنها اهتمام ورزند. امروزه ما نیاز داریم که نیروی انسانی کارآمد و اثربخش متناسب با وضعیت اجتماعی، فرهنگی، اعتقادی و اقتصادی جامعه خودمان تربیت کنیم. در واقع، حتی اگر به صورت گذرا نیز به گذشته خود نگاه کنیم درمی‌یابیم که موفقیت‌ها و دستاوردهای ما ریشه در فرهنگ و اعتقاداتمان دارد تا در اصول و مبانی مدیریت‌های غربی؛ پس چه بهتر که دکتین فرهنگی و اعتقادی خود را در قالب الگوهای مستند علمی تهیه کرده و علاوه بر استفاده بهینه خودمان، آنها را برای دیگران نیز به عنوان یک الگوی موفق و کارآمد معرفی کنیم. بنابراین اگر بتوانیم موفقیت‌ها، کارکردها و سایر دستاوردهای بومی خود را به طور موثکافانه و علمی مورد تجزیه و تحلیل قرار دهیم، چه بسا از داخل همان دستاوردها، الگوهای مدیریتی جهان‌شمولی به وجود آید. مقام معظم رهبری بر این نکته تأکید داشته‌اند و ارائه الگوی ایرانی - اسلامی پیشرفت از سوی ایشان نیز به عنوان

برنامه حرکت مسئولان نشان‌دهنده دقت نظر، حکمت و تدبیر ایشان در تکوین نقشه راه کشور در موقعیت حساس امروزی است. در این راستا می‌توان گفت که مدیریت جهادی ملل و مکتبی بومی از مدیریت است که می‌تواند بیشترین انطباق و هماهنگی را با اصول و معیارهای جامعه و فرهنگ ما داشته باشد (مقیمی، ۱۳۹۳).

در قرآن کریم گاهی بحث از "قتال" شده است. مانند آیه واجب شدن نبرد با مشرکین که می‌فرماید "کتب علیکم القتال"^۱ و گاهی بحث جهاد مطرح گردیده است و "جاهدوا فی الله حق جهاده"^۲ واژه قتال فقط به معنای مقابله نظامی و درگیری با دشمن است. ولی در واژه جهاد به معنای هرگونه کوشش در راه خدا و تلاش برای انجام نیکی‌ها است. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰، ج. ۱۴: ۱۸۱)

خداوند خطاب به پیامبر(ص) می‌فرماید "و جاهدکم به جهادا کبیرا؛ به وسیله قرآن با آنها جهاد کن" بدون شک منظور از جهاد در این مورد جهاد فکری و فرهنگی و تبلیغاتی است، نه جهاد مسلحانه؛ چرا که این سوره مکی است و می‌دانیم که دستور جهاد مسله (قتال) در مکه نازل شده است (مکارم شیرازی ۱۳۸۰، تفسیر نمونه ج ۱۵: ۱۲۱). در احادیث دیگری از پیامبر اکرم(ص) آمده است: "یک‌شب نگهبانی در راه خدا برتر است از هزار شبانه‌روز که شب‌هایش به عبادت و روزهایش به روزه‌داری سیر شود." و نیز می‌فرمایند: "برترین جهاد آن است که انسان روز خود را آغاز کند درحالی که در اندیشه ستم کردن به احدی نباشد. در حدیثی امام صادق(ع) از پیامبر(ص) چنین نقل می‌کند "پیامبر یک گروه از رزمندگان را به عملیاتی فرستادند، هنگامی که برگشتند فرمود: آفرین به گروهی که جهاد کوچک خود را انجام داده‌اند و بر آنان جهاد بزرگ‌تری باقی مانده است. فردی پرسش کرد: منظور شما از جهاد بزرگ‌تر چیست؟ فرمود: جهاد با هوای نفس" (حر عاملی، ۱۰۸۲، ج. ۱۲۲).

حضرت علی(ع) نیز در نهج‌البلاغه در خصوص جهان می‌فرمایند: "جهاد دری است از درهای بهشت که خداوند تنها به روی اولیاء خاص خویش گشوده است و آن لباس تقوا و

۱. سوره مبارکه بقره آیه ۲۱۶

۲. سوره مبارکه حج آیه ۷۸

زره نفوذناپذیر و سپر اطمینان‌بخش الهی بر پیکر مجاهدان است" (سید رضی، ۴۰۰ ق). و نیز در خطبه دیگری می‌فرماید "جهاد دری است از درهای بهشت که خداوند تنها به روی اولیاء خاص خویش گشوده است و آن لباس تقوا و زره استوار خداوند و سپر محکم اوست." (سید رضی، ۴۰۰ ق). در روایت دیگری امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب (ع) در رابطه با اهمیت و ضرورت جهاد این‌طور می‌فرماید "خداوند عزوجل جهاد را واجب کرده و آن را بزرگ شمرده است... به خدا سوگند که دنیا و دین جز با جهاد اصلاح نمی‌شود" (کلینی، ۱۴۰۷ ق).

از حضرت علی (ع) در خصوص اهمیت جهاد احادیث و روایات دیگری نیز آمده است، که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم: "به‌راستی که خداوند برای گروهی کشته شدن را مقدر فرمود و برای دیگران مردن را. هر گروهی با همان سرنوشت که خداوند مقدر کرده است، می‌رسد. پس خوشا به سعادت مجاهدان در راه خدا و کشته‌شدگان در راه طاعت او" (سید رضی، ۴۰۰ ق). "در راه خدا با دست‌های خود جهاد کنید، اگر نتوانستید با زبان‌های خود و اگر بازهم نتوانستید با قلب خود جهاد کنید" (مجلسی، ۱۱۱۰ ق). "با هوا و هوس خود جهاد کن، بر خشم مسلط شو و با عادت‌های بد مخالفت کن تا نفست پاکیزه شود، عقلت به کمال برسد و از پاداش پروردگارت بهره کامل ببری" (تمیمی آمدی، ۵۵۰ ق). "خداوند جهاد را برای عزت و سربلندی اسلام واجب فرمود" (سید رضی، ۴۰۰ ق).

مدیریت جهادی از منظر مقام معظم رهبری

یکی از کلید واژه‌هایی که مکرر در ادبیات و سخنان رهبر معظم انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به چشم می‌خورد، فرهنگ جهاد، روحیه جهادی، مبارزه و استقامت است. در نگاه رهبر معظم انقلاب، جهاد معنایی بسیار عام و عمیق دارد. ایشان در شرح حدیثی از پیامبر (ص) معنای عمومی و حقیقی جهاد و شروط آن را این‌گونه بیان می‌کنند: "معیار جهاد، شمشیر و میدان جنگ نیست. معیار جهاد همان چیزی است که امروز در زبان فارسی ما در کلمه "مبارزه" وجود دارد. فلانی آدم مبارزی است و یا آدم مبارزی نیست؛ نویسنده مبارز، نویسنده غیر مبارز؛ عالم مبارز، عالم غیر مبارز؛ دانشجوی مبارز و دانشجوی غیر مبارز و طلبه مبارز و غیر مبارز؛ جامعه مبارز و جامعه غیر مبارز؛ پس جهاد یعنی

"مبارزه". در مبارزه دو چیز حتماً لازم است: یکی این که در آن جدوجهد و تحرکی باشد. انسان در رختخواب یا در پستوی خانه که نمی تواند مبارزه کند. در مبارزه، باید جدوجهدی وجود داشته باشد. اگر چه مبارزه با نفس هم میدان هایی دارد؛ اما حالا مثال هایی که می زنیم برای مبارزات اجتماعی و این هاست. پس اول اینکه در آن جدوجهد و تلاش و تحرک باشد؛ دوم اینکه در مقابل دشمنی باشد. مبارزه در آنجا که دشمن نیست، معنا ندارد. پس، جهاد متقدم بر این دو رکن است؛ یکی اینکه در آن جدوجهد باشد؛ دیگر اینکه در مقابل دشمن باشد. اگر کسی علیه دوست جدوجهد کند. این جهاد نیست. بلکه فتنه و اخلال است؛ اگر کسی در مقابل دولت حق در مقابل صلح و نظام حق، جدوجهد و تلاش کند، این فتنه و محاربه است، جهاد نیست؛ حالا این جدوجهدی که انجام می گیرد به هر شکلی باشد چه به شکل نوشتن، گفتن کتاب و چه به شکل شب نامه، شایعه پراکنی، نق زدن و منفی بافی همه اش فتنه گری و بعضی اشکال محاربه است. اگر همه اینها در مقابل دشمن خدا و دشمن علی لسان الله و لسان رسوله و اولیائه (ع) باشد، می شود "جهاد فی سبیل الله"؛ پیغمبر (ص) به اینگونه جهاد دعوت می کند. پس تنبلی و نشستن و بیکارگی و بی اهمیتی از امت پیغمبر کیست!"

رهبر انقلاب، در بیانات دیگری نیز به موضوع جهاد پرداخته اند که در ادامه به آنها می پردازیم: "در زبان فارسی جنگ و ستیزه گری معنای مبارزه را نمی دهد. می گویی من دارم مبارزه می کنم؛ مبارزه علمی می کنم؛ مبارزه اجتماعی می کنم؛ مبارزه سیاسی می کنم؛ مبارزه مسلحانه می کنم؛ همه اینها مبارزه است و معنا دارد. یعنی تلاش پر نیرو در مقابل یک مانع با یک دشمن. اگر یک مانعی در مقابل انسان نباشد، مبارزه وجود ندارد. در جاده آسفالته انسان پایش را روی گاز می گذارد و با باک پر از بنزین سفر کند. این را مبارزه می گویند؟ مبارزه آنجایی است که انسان با مانعی برخورد کند که این مانع در جبهه های انسانی می شود، دشمن و در جبهه های طبیعی می شود، موانع طبیعی. اگر انسان با این موانع

درگیر شود و سعی کند آنها را از میان بردارد این می‌شود مبارزه، جهاد در زبان عربی عیناً به همین معناست؛ یعنی مبارزه، جهاد در قرآن و حدیث هم به این معناست. همه جا به معنای جنگ مسلحانه نیست. البته یک جا با جنگ مسلحانه تطبیق می‌کند یک جا هم با جنگ غیرمسلحانه تطبیق می‌کند.^۱

"اساساً همین وجود موانع است که به تلاش انسان معنا و حقیقت معنوی می‌بخشد و اسمش می‌شود جهاد والا؛ اگر مانع نبود، جهاد معنی نداشت. جهاد یعنی جد و جهد همراه با زحمت و چالش با موانع."^۲

"یک ملت وقتی معتقد به جهاد شد، در همه میدان‌ها پیش‌رو است. جهاد فقط تفنگ به دست گرفتن نیست جهاد این است که انسان خود را همیشه در میدان حرکت و مبارزه با موانع و مانع تراش‌ها ببیند. احساس تکلیف کند، احساس تعهد کند، این می‌شود جهاد؛ جهاد اسلامی این است. جهاد گاهی با جان است. گاهی با مال است. گاهی با فکر است. گاهی با شعار دادن است. گاهی با حضور در خیابان است. گاهی با حضور در پای صندوق رأی است، این می‌شود جهاد فی سبیل الله و این است که یک ملت را رشد می‌دهد. طراوت می‌دهد، تازگی می‌دهد. امید می‌دهد و یک ملت پیش می‌رود."^۳

"جهاد یعنی مجاهدت کردن و تلاش کردن، زندگی کردن؛ یعنی اینکه ما این هدف را ترسیم کنیم و ارزش‌هایی را که برای ما عزیز و محترم است، مشخص کنیم و بعد با همه قوا بکوشیم، اصلاً زندگی جز این معنا ندارد، والا اگر انسان از ارزش‌هایی (آن ارزش‌ها هر چه می‌خواهد باشد) خالی باشد، به یک جماد تبدیل خواهد شد."^۴

"در این نوع زندگی، هر چه می‌گذرد، انسان احساس می‌کند که عمرش تلف نشده است؛ چون برای یک هدف عالی زحمت کشیده است. در پایان راه هم وقتی به پشت سر

۱. بیانات رهبر انقلاب، ۸۳/۰۳/۱۷

۲. بیانات رهبر انقلاب در دیدار اساتید و دانشجویان شیراز، ۸۷/۰۲/۱۴

۳. بیانات رهبر انقلاب در دیدار با مردم اصفهان در عید قربان، ۸۹/۰۸/۲۶

۴. بیانات رهبر انقلاب در دیدار با اعضای گروه اجتماعی صدای جمهوری اسلامی ایران، ۷۰/۱۱/۲۹

خود نگاه می‌کند، می‌بیند فرسنگ‌ها به هدف نزدیک شده است. بنابراین، حسرت ندارد و احساس لذت می‌کند. این، زندگی واقعی است؛ زندگی برای آرمان‌ها و هدف‌های والا^۱.

"مملکت، مملکت جهاد فی سبیل الله است. از این جهت بنده که بیشتر سنگینی بارم این است که نگاه می‌کنم، ببینم کجا شعله جهاد در حال فروکش کردن است و به کمک پروردگار نگذارم. ببینم کجا اشتباه کاری می‌شود، جلویش را بگیرم؛ مسئولیت اصلی حقیر همین‌هاست"^۲.

امروز هم مجاهدت جوانان و برگزیدگان در میدان‌های دیگر لازم است؛ میدان سازندگی، میدان آگاهی از کید دشمنان، میدان تلاش برای خودسازی علمی و اخلاقی، میدان ایجاد امید در مردم و مبارزه با دیو یأس، میدان مبارزه با تبلیغات دشمنان مستکبر، میدان وحدت و همکاری و همبستگی ملی^۳

"بهره مورد نظر از جهاد چیست؟ آن بهره دو بخش دارد؛ یک بخش شخصی دارد که این اصل قضیه است (این را توجه کنید)؛ قسمت اعظم مجاهدت در راه خدا برای شخص خود شماست "علیکم أنفسکم لا یضرکم من ضل إذا هتدیتم"^۴ اصل قضیه این است که ما باید به‌عنوان یک بنده خدا از عهده بندگی خدا براییم. تلاش و جهادی که می‌کنیم، سازندگی خودسازی و دیگرسازی که می‌کنیم، خدمتی که به خلق می‌کنیم، اقامه عدلی که می‌کنیم، حکومتی که به راه می‌اندازیم؛ همه در درجه اول برای این است که پیش‌خدا متعال به‌عنوان یک بنده بتوانیم عرض کنیم "پروردگارا! ما حق بندگی تو را تا حدی که توانستیم به جا آوردیم." پس در درجه اول تلاش مورد نظر است. در درجه دوم مسائل دیگر مورد نظر است؛ مثل نجات بشریت، اقامه حکومت عدل و حق و ایجاد راهی که بشر بتواند از آن راهی به خدا و هدایت برسد"^۵.

۱. بیانات رهبر انقلاب در دیدار اعضای نیروی هوایی ارتش در روز نیروی هوایی، ۱۹/۱۱/۷۱

۲. بیانات رهبر انقلاب در جمع فرماندهان لشکر ۲۷ محمد رسول الله، ۲۰/۰۳/۷۵

۳. پیام رهبر انقلاب به مناسبت سومین روز از دهه مبارک فجر روز ایثار و شهادت، ۱۳/۱۱/۷۳

۴. سوره مائده آیه ۱۰۵

۵. سخنان رهبر انقلاب در دیدار با فرماندهان رده‌های مختلف سپاه، ۲۹/۰۶/۷۳

"در سطح داخلی، انقلاب اسلامی اکنون در مرحله‌ای است که می‌توان آن را دوران "جهاد اکبر" نامید که دورانی است بسیار سخت، بسیار خطرناک و همه انقلاب‌ها این دوران را قاعدتاً تجربه می‌کنند و شاید بشود گفت که اکثر انقلاب‌ها در این دوران دچار لغزش و انحطاط می‌شوند و شاید تعجب کنید اگر عرض کنم که انقلاب عظیم تاریخی نخستین اسلام در چنین دورانی بود که بیشترین نیروی خود را از دست داد. بلی دوران "جهاد اکبر" یعنی دورانی که شور و هیجان اولیه انقلاب تا حدود زیادی فرو نشسته. ضمناً موفقیت‌هایی هم به دست آمده و چهره راحت زندگی خود را به بسیاری نشان داده و چرب و شیرین زندگی در دهان‌هایی مزه کرده است. این دوران خطرناک است؛ ما امروز در این دوران از انقلاب کبیر و عظیم و عمیق خود قرار داریم. آنچه در این مقطع از انقلاب در کلام معظم انقلاب به‌عنوان وظیفه اصلی گوشزد می‌شود "جهاد اکبر" است. همان مبارزه با نفس و تزکیه آن از جمیع رذائل پست باطنی می‌باشد".

همان‌گونه که در اقتصاد اسلامی نظام ارزشی اسلام به جای قوانین علمی و دانش اقتصاد قرار نمی‌گیرد، بلکه مبنای آنها قرار می‌گیرد، در مدیریت اسلامی و جهادی نیز نظام ارزشی اسلام مبنای قوانین علمی مدیریت قرار می‌گیرد که از این رو مدیریت جهادی و اسلامی بر دو پایه استوار است:

- **دانش مدیریت:** برگرفته از علم و مکاتب مدیریت است. برخی از اجزای نظام مدیریت جهادی مانند ارزشیابی، برنامه‌ریزی و هماهنگی برخواسته از دست مدیریتی است. بنابراین لازم است نسبت به توسعه دانش مبتنی بر مدیریت جهادی اقدام شود. این امر نیازمند برنامه‌ریزی گسترده و مستمر است. در چنین ساختاری بر اساس تاکیدات دینی تخصص و لیاقت شغلی" در انتخاب یک مدیر و کارشناس جهادی اولویت شایسته‌ای دارد و برخواسته از اصل شایسته‌سالاری در دین مبین اسلام است.
- **نظام ارزشی:** مبنای قوانین مدیریت و اساس شیوه‌های علمی مدیریت مدیران قرار می‌گیرد. نظام ارزشی از راه تعیین هدف در سیستم مدیریت تأثیر می‌گذارد. تحولی

مانند اعتماد متقابل، مشورت، شایسته‌سالاری، تکریم ارباب رجوع، خودباوری و حاکمیت ارزش‌های اخلاقی از جمله مشخصه‌های مهم نظام ارزشی فوق است (ابراهیمی فر، ۱۳۸۶).

رهبر معظم انقلاب در تبیین مفهوم مدیریت جهادی، می‌فرماید: "مدیریت جهادی یعنی کار، تلاش، با خدا حساب کردن، به علم تکیه کردن، به درایت و تدبیر تکیه کردن؛ اگر اینها محقق شود، کارها پیش می‌رود. کشور نیز همین طور قابل اداره شدن است. ما معتقدیم که کشور را نیز می‌توان اینگونه اداره کرد. با کار جهادی می‌شود اداره کرد. نه فقط برای ما که در برهه‌ای از زمان قرار گرفته‌ایم که فشارها و تهدیدات و تعصبات خیانت‌آلود بر ما از طرف قدرت‌های غرب و طاغوت زیاد است. در همه شرایط همین طور است. در شرایط جنگ و صلح در شرایط گشایش و سختی و انواع شرایط این جور است. اگر انسان با این روحیه وارد شود کارها پیش می‌رود."^۱

همچنین ایشان در تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در اواخر سال ۱۳۹۲ ده ویژگی برای اقتصاد مقاومتی برشمرد که چهارمین مؤلفه، "مدیریت جهادی" بود. به‌طوری‌که ایشان فرمودند "اجرای این سیاست‌ها (سیاست‌های اقتصاد مقاومتی)، با حرکت عادی و احیاناً خواب‌آلود و بدون حساسیت امکان‌پذیر نیست و نیازمند برنامه‌ریزی، شرکت علمی، همت و مدیریت جهادی است"^۲.

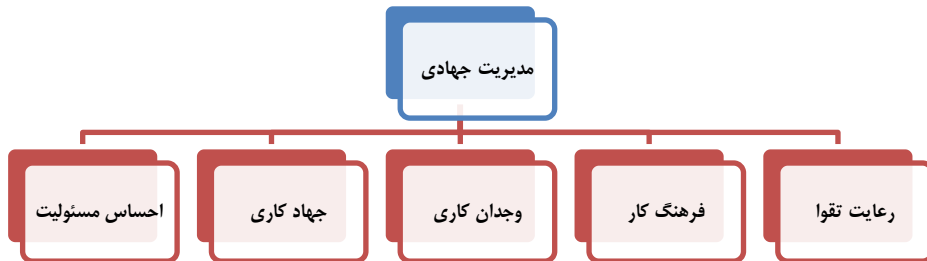
درواقع، مدیریت جهادی سبک مدیریتی است که موجب ایجاد عملکردی فراتر از انتظار می‌شود. بعد از انقلاب اسلامی، زمانی که هنوز در جامعه شرایط سازمانی و نظام‌مند برای انجام کارها شکل گرفته بود، این سبک مدیریتی به‌خوبی کشور را به سمت انسجام پیش برد. اساس کار در مدیریت جهادی بر ویژگی‌ها و شاخص‌های رهبری است که موجب می‌شود کارکنان با انگیزه به انجام مسئولیت‌ها و وظایفشان پردازند (عطافر، شاهین و صدوق کسمایی، ۱۳۹۱).

۱. بیانات رهبر انقلاب در دیدار با اعضای شورای شهر و شهرداران، ۹۲/۱۰/۲۳

۲. بیانات رهبر انقلاب در دیدار با مسئولان نظام، فعالان اقتصادی و فعالان عرصه علمی و رسانه‌ای، اسفند ۹۲

قربانی‌زاده و اصغرزاده (۱۳۹۴) مولفه‌های مدیریت جهادی از منظر مقام معظم رهبری را بدینگونه بیان کرده است:

شکل ۱. مولفه‌های مدیریت جهادی از منظر مقام معظم رهبری بر اساس (قربانی‌زاده و اصغرزاده، ۱۳۹۴)

با عنایت به بیانات مقام معظم رهبری ملاحظه می‌شود که الگوی اقتضایی مدیریتی کارآمد، برای پیشبرد اهداف نظام اسلامی به‌ویژه در مقطع کنونی، گسترش نظری و تدوین نظام‌مند پیش‌فرض‌ها و مبانی فکری روحیه جهادی و اشاعه سبک مدیریت جهادی در تمام سطوح سازمانی و ملی است.

اقتصاد مقاومتی

اصطلاح اقتصاد مقاومتی اولین بار پس از محاصره غزه در سال ۲۰۰۵ که ناتوانی در امر صادرات امکان صادرات و در نتیجه کشت بسیاری از محصولات کشاورزی از جمله توت فرنگی را کاهش داده بود، استفاده شد و ضوابط و معیارهای حاکم بر مفهوم اقتصاد مقاومتی شناسایی شد. حدود ۱۵۰ سال قبل وجود یک سند تاریخی مربوط به ۱۲۴۱ شمسی نشان می‌دهد توسط علمای سرشناسی مانند حجت الاسلام آقا نجفی اصفهانی، ثقت الاسلام حاج آقا نورالله، حسین بن جعفر فشارکی، شیخ مرتضی ریزی، رکن المالک، میرزا محمد تقی مدرس، سید محمد باقر بروجردی، میرزا محمد مهدی جویباری، سید ابو القاسم دهکردی، سید ابو القاسم زنجانی و محمد جواد قزوینی این سند تنظیم شد و در ۵ بند نحوه تنظیم روابط اقتصادی در شرایط دشوار آن زمان تبیین گردید. تجربه اتحاد

شوروی در ۱۹۵۰ بعد از فروپاشی شوروی سایت و اعمال برخی تحریم‌های غرب از جمله تجربه‌های دیگر شکل‌گیری اقتصاد مقاومتی است (شعبان‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۱۱). تحریم‌های اقتصادی معمولاً علیه دولت‌ها اعمال می‌شود؛ اما پس از واقعه یازدهم سپتامبر ۲۰۰۱ جهان شاهد پیدایش و گسترش سریع کاربرد تحریم‌های اقتصادی علیه افراد و سازمان‌های غیردولتی شد. دولت آمریکا بزرگترین سهم را در کاربرد سیاست تحریم اقتصادی داشته به طوری که دو سوم تحریم‌های اقتصادی جهان توسط دولت آمریکا اعمال شده است. اهمیت و اعمال این تحریم‌ها و اثر آنها بر روی اقتصاد ملت‌ها آنقدر حائز اهمیت بوده که نیکولای مارینو در مقاله‌ای با عنوان: آیا تحریم‌های اقتصادی بی‌ثبات کردن دولت‌های آنها را هدف قرار داده‌اند؟ اشاره دارد که فشارهای ناشی از تحریم‌ها برای تغییر سیاست‌های یک کشور است و به طور مشخص، رهبران سیاسی کشورهای مورد تحریم را هدف قرار می‌دهند (مارینو^۱، ۲۰۰۵).

مقام معظم رهبری نیز تأکید کردند، مبارزه با اقتصاد سرمایه‌داری به معنای حرکت به سمت سوسیالیسم نیست. علاوه بر شناخت بر رفع نقاط ضعف و بهبود نقاط قوت اقتصاد ملی، یک جنبه اقتصاد مقاومتی می‌تواند جلوگیری از گرایش اقتصاد جمهوری اسلامی به تفکرات سرمایه‌داری و یا سوسیالیستی باشد. آنچه که از روایات و آیات ما استخراج می‌شود، این است که اقتصاد در مفهوم اندیشه اسلامی یک مفهوم و یک مقوله توازنی هم در مقوله‌ی مادی و هم در مقوله‌ی معیشت است. باهدف تأمین رشد پویا و بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی و دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی با رویکردی جهادی، انعطاف‌پذیر، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا، پیشرو و برون‌گرا از سوی مقام معظم رهبری نیز ابلاغ شده است.

پیشینه پژوهش

با توجه به مطرح شدن مدیریت جهادی و اقتصاد مقاومتی در کمتر از یک دهه اخیر، توجه ویژه مقام معظم رهبری به این مهم و نامگذاری سالیان اخیر در ارتباط با این موارد،

1. Marinov

پژوهشگران زیادی در این حوزه به ارائه نظرات خود پرداخته‌اند که برخی از مهم‌ترین آنها از میان ۲۰ پژوهش بررسی شده معرفی می‌شوند. قابل ذکر است که در منابع خارجی، مدیریت جهادی مفهوم شناخته شده‌ای نبوده و این نوآوری در مفهوم‌سازی به مقام معظم رهبری اختصاص دارد که در سال‌های اخیر مورد توجه جدی قرار گرفته است:

عنوان پژوهش	پژوهشگران	روش و یافته‌های پژوهش
تبیین ابعاد و مؤلفه‌های الگوی مدیریت جهادی (مقاله علمی)	حسین اصلی‌پور (۱۳۹۳)	در این پژوهش در مجموع ۲۳ رویداد مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نمونه‌برداری نظری شامل ۱۳ مصاحبه با صاحب‌نظران و مدیران اجرایی، ۴ مورد سبک مدیریت فرماندهان دفاع مقدس، ۳ مورد سبک مدیریت فرماندهان جهادی حزب الله لبنان و افغانستان و ۳ مورد بررسی تجربه جهاد سازندگی و کمیته انقلاب اسلامی تا مرز کفایت نظری. یافته‌ها: نتایج پژوهش مبتنی بر داده‌های به‌دست آمده از خبرگان و برخی داده‌های مکتوب در قالب ۸۵۶ نکته کلیدی، ۷۷ «مفهوم» و ۳۳ «مقوله» انتزاعی، دسته‌بندی شده و هر کدام از مقولات با استناد به اظهارات مصاحبه‌شوندگان تشریح شد. نتیجه‌گیری: یافته‌های پژوهش حاکی از شکل‌گیری الگوی مفهومی مدیریت جهادی تحت عنوان نظریه مدیریت اسلامی و برخوردار از شش بعد «شرایط علی» (۳ مقوله نظیر عمل صالح مشارکتی)، «مقوله محوری» (۷ مقوله نظیر ماهیت نهادی سازمان)، «راهبردهای کنش متقابل» (۱۲ مقوله نظیر ایستادگی به پای رهبر)، «خروجی‌ها و پیامدها» (۵ مقوله نظیر تعهد و پاسخگویی نهادی)، «شرایط زمینه‌ای» (۴ مقوله نظیر حاکمیت قطعی سنن الهی)، «شرایط مداخله‌گر» (۲ مقوله نظیر اعتماد به نفس نهادی) و ۶ قضیه نظری بوده است.
تحلیل محتوای متون سبک مدیریت جهادی. (مقاله علمی)	قریبانی زاده و همکاران (۱۳۹۴)	قربانی زاده و همکاران در این پژوهش به مرور ادبیات مدیریت جهادی پرداخته، یافته‌های داده‌های به‌دست آمده از طریق روش تحلیل محتوا در قالب دو دسته از ویژگی‌های مدیریت جهادی دسته‌بندی شده‌اند: دسته اول؛ ویژگی‌های مشترک مدیریت جهادی با سایر مکاتب مدیریت است که ویژگی‌های عام مدیریت جهادی نام گرفته است. دسته دوم؛ ویژگی‌های خاص و منحصر به فرد مدیریت جهادی است که این سبک را از سایر سبک‌ها و مکاتب مدیریت متمایز می‌سازد. نتیجه‌گیری: نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که سبک مدیریت جهادی علاوه بر داشتن ویژگی‌های عام سایر مکاتب مدیریتی، دارای ویژگی‌های خاص و منحصر به فردی همچون تمایلات و ویژگی‌های فردی، رویکرد ساختاری ارزشی، رویکرد ارتباطاتی باز بر مبنای اسلام، اولویت دادن به مسائل معنوی و ارزشی، توجه به مبانی اسلامی و انقلابی، و نظارت و کنترل ارزشی است. سازمان‌های نظامی و انتظامی می‌توانند با به‌کارگیری این سبک مدیریت همه ابعاد فرماندهی و مدیریتی خود را مطابق با ارزش‌ها و فرهنگ اسلامی ارتقا دهند.

عنوان پژوهش	پژوهشگران	روش و یافته‌های پژوهش
الگوی عمل جهانی از دیدگاه رهبری (مقاله علمی)	محمدعلی زاده، اکبر و زارع، ساسان (۱۳۹۴)	اکبر محمدعلی زاده و ساسان زارع در این پژوهش با الگو قرار دادن سخنان رهبر معظم انقلاب اسلامی به بررسی اندیشه‌های ایشان در زمینه عمل جهادی پرداخته‌اند. در این پژوهش تلاش شده است با استفاده از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد الگوی عمل جهادی بر مبنای بیانات و دیدگاه‌های رهبر معظم انقلاب تدوین و ارائه شود. در این پژوهش که بیانات، خطبه‌ها، پیام‌ها، احکام و فرمان‌ها و مصاحبه‌های امام خامنه‌ای طی سال‌های ۱۳۳۸ تا ۱۳۹۳ مورد مطالعه قرار گرفت ۶۴ مقوله و چهار بعد به دست آمد. در بخش نتایج، ضمن ارائه الگوی پارادایمی حاکم بر مقوله‌ها با استفاده از یافته‌های پژوهش به سوالات اولیه نیز پاسخ داده شده است.
دکترین و اهداف مدیریت جهادی از دیدگاه مقام معظم رهبری (مقاله علمی)	حسن مرادی و سیدحسن فیروزآبادی (۱۳۹۵)	حسن مرادی و سیدحسن فیروزآبادی، در این پژوهش به تدوین دکترین و تبیین اهداف الگوی راهبردی مدیریت جهادی از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی) پرداخته‌اند. در این زمینه، تجربیات موفق و کارآمد گرانمایی پس از انقلاب برای عبور از چالش‌ها و بحران‌ها وجود دارد. هدف تحقیق ارائه ابعاد و مؤلفه‌های دکترین و اهداف مدیریت جهادی بر اساس اندیشه ولایت است و به‌طور مشخص به این سؤال پاسخ داده می‌شود که دکترین و اهداف مدیریت جهادی بر اساس اندیشه ولایت چیست؟ روش به‌کار گرفته شده در این پژوهش، مطالعات اسنادی به روش تحلیل محتوا است. اسناد مورد استفاده منابع مرتبط با موضوع تحقیق است و در پایان، ابعاد و مؤلفه‌های دکترین مدیریت جهادی در دیدگاه معظم له استخراج شد.
رابطه مدیریت جهادی و استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی (مقاله علمی)	حسین پور و همکاران (۱۳۹۵)	حسین پور و همکاران در این پژوهش برآنند که تأییداتی که امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، در طی سالیان گذشته به این موضوع داشته‌اند (اقتصاد مقاومتی)، زمینه و باب جدیدی را در رابطه با تحقیقات و پژوهش‌های مرتبط با این موضوع باز کنند؛ لیکن به این موضوع نیز باید توجه داشت که تحقق اقتصاد مقاومتی در گرو مدیریت جهادی بوده و متناسب با ساختارها و امکانات موجود در کشور است که با انجام یک حرکت جهادی می‌توان گام‌های مؤثری در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی برداشت. این پژوهش با هدف بررسی ارتباط بین مدیریت جهادی و راهبردهای اقتصاد مقاومتی انجام شده است. نتایج نشان داد که از بین ابعاد مدیریت جهادی که شامل: مدیریت خدامحوری، نهادینه کردن اخلاق و ارزش‌های دینی، قناعت و توجه به بیت‌المال، مدیریت مشارکت‌پذیر، سخت‌کوشی و خستگی‌ناپذیری، خودباوری و انعطاف‌پذیری و تشکیلات بود در معادله رگرسیون با تحلیل مسیر معنی‌دار بود. بدین معنی که حداقل یکی از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته تأثیر دارد. در این فرایند نهادینه کردن اخلاق و ارزش‌های دینی، سخت‌کوشی و خستگی‌ناپذیری قابلیت پیش‌بینی را در اقتصاد مقاومتی دارند.

عنوان پژوهش	پژوهشگران	روش و یافته‌های پژوهش
فرهنگ و مدیریت جهادی در پرتو قرآن کریم (مقاله علمی)	زرگس مجتبی (۱۳۹۶) زرگس، قنبری	برپایه یافته‌های اسن تحقیق، خصوصیات همچون اطاعت از خداوند، پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت وی و مولفه‌های از قبیل: عقل، علم، تقوا، اسوه‌مداری، ولایت‌مداری می‌تواند منجر به یک الگوی مناسب از فرهنگ جهادی برای افراد و کارکنان و مدیران شود. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله سیاست و مدیریت مبتنی بر رفق و مدارا را سرآغاز حکمت دانسته است. بنابراین می‌توان گفت که مدیر در تحقق مدیریت جهادی نقش اساسی و ارزشمند ایفاء می‌کند. مدیریت یکی از عرصه‌های مهم و قابل توجه در سبک زندگی اسلامی است.
فرهنگ و مدیریت جهادی کلید تحقق اقتصاد مقاومتی (مقاله علمی)	حسینی پور، سید محمد رضا و همکاران (۱۳۹۴)	حسینی پور و همکاران در این مقاله ضمن اشاره به بیانات مقام معظم رهبری و رهنمودهای ایشان در جهت رفع مشکلات و مقاومت در برابر تحریم‌ها و نحوه گذار از این بحران به تبیین مفهوم فرهنگ، مدیریت، فرهنگ و مدیریت جهادی، اقتصاد مقاومتی پرداخته‌اند و ویژگی‌ها، آفات و راه‌کارهای مقابله با آنها را تشریح کرده‌اند.

روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ هدف، کاربردی و از حیث ماهیت از نوع تحقیق اکتشافی توصیفی است؛ از لحاظ افق زمانی از نوع مقطعی و به لحاظ شیوه جمع‌آوری داده‌ها روش کیفی است. رویکردهای کیفی فوق‌العاده گوناگون، پیچیده و متنوع هستند، و تجزیه و تحلیل موضوعی باید به‌عنوان یک روش بنیادی برای تجزیه و تحلیل کیفی دیده شود. این اولین روش کیفی از تجزیه و تحلیل است که محققان باید آن را یاد بگیرند، به‌عنوان اینکه مهارت‌های اصلی را فراهم می‌کند که برای انجام بسیاری از اشکال دیگر تجزیه و تحلیل کیفی مفید هستند. در واقع، هالووی و تو درس^۱ (۲۰۰۳) "معانی تماتیک" را به‌عنوان یکی از مهارت‌های عمومی به اشتراک گذاشته‌شده در سراسر تجزیه و تحلیل کیفی شناسایی کرده‌اند. به همین دلیل، بویاتسیز^۲ (۱۹۹۸) آن را، نه به‌عنوان یک روش خاص، بلکه به‌عنوان یک

1. Holloway and Todres

2. Boyatzis

ابزار برای استفاده در میان روش‌های مختلف مشخص کرد. به‌طور مشابه، رایان و برنارد^۱ (۲۰۰۰) کدگذاری تم‌ها را به‌عنوان یک فرایند اجراشده در سنت تحلیلی بزرگ (مانند تئوری داده بنیاد) به‌جای یک رویکرد خاص در حق خود قراردادند. ما استدلال می‌کنیم که تجزیه و تحلیل موضوعی باید یک روش در حق خود در نظر گرفته شود (بران و کلارک^۲، ۲۰۰۶).

در این پژوهش با مراجعه به اندیشه‌های مقام معظم رهبری مراحل سه‌گانه کدگذاری؛ الگوی نهایی ارائه شده است. همچنین از طریق آزمون خبرگان، مؤلفه‌ها مورد اعتبار سنجی مجدد قرار گرفته است. در این پژوهش، برای تجزیه و تحلیل داده‌های به‌دست آمده از فیش‌های حاصل از سخنرانی‌های معظم له، از فن تحلیل مضمون استفاده شده است.

تحلیل داده‌های پژوهش

تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق، یکی از مهم‌ترین مراحل انجام پژوهش است. در این راستا محقق با در نظر گرفتن روش پژوهش و الزامات مربوط به آن به جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها می‌پردازد و نتایج کلی، در قالب جداول و نمودار، ارائه می‌شود. مبتنی بر آنچه بیان شد؛ در این فصل ابتدا با اشاره به سخنان رهبری انقلاب، طرح الگوی پیشنهادی طراحی شده و ویژگی‌های الگو مورد بررسی قرار می‌گیرد و در نهایت الگوی پیشنهادی و سایر مباحث مربوط، با رویکردی تحلیلی، مورد مقایسه و استنتاج نهایی قرار می‌گیرد.

جدول ۱. نمونه بیانات و کدها

کدها	متن بیانات	تاریخ	ردیف
اتاق جنگ	دشمن ما اتاق جنگ را برده است در وزارت خزانه‌داری؛ [اتاق] جنگ علیه ما به‌جای وزارت دفاع، وزارت خزانه داری آنها است، به شکل فعال هم مشغولند.	۱۳۹۷/۰۲/۰۳	۱

1. Ryan and Bernard

2. Braun & Clarke

ردیف	تاریخ	متن بیانات	کدها
۲	۱۳۹۷/۰۱/۰۱	جزو سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و خصوصیات اقتصاد مقاومتی، درون‌زایی است؛ درون‌زایی یعنی تولید ثروت به وسیله فعالیت درونی کشور انجام بگیرد.	درون‌زایی - تولید ثروت
۳	۱۳۹۶/۱۲/۲۹	یک نقطه مثبت دیگر تلاش‌هایی بود که در جهت زنده کردن و به‌کار بستن شعار سال - یعنی تولید ملی و اشتغال در ذیل عنوان اقتصاد مقاومتی - انجام گرفت.	اشتغال - تولید ملی
۴	۱۳۹۶/۱۱/۲۹	اقتصاد مقاومتی، محصور شدن و زندانی شدن در داخل کشور نیست؛ نیابند بگویند که خوب، در اقتصاد مقاومتی! ما میخواهیم با دنیا ارتباط داشته باشیم» در اقتصاد مقاومتی ارتباط با دنیا وجود دارد؛ منتها گفته می‌شود که اعتماد بایستی به مردم باشد؛ اقتصاد درون‌زا و برون‌گرا. جوشش حرکت اقتصادی از درون کشور است.	درون‌زایی - جوشش از درون
۵	۱۳۹۶/۱۰/۰۶	[باید] کارهایی را که آنها می‌توانند بکنند بدانیم؛ آنها تحریم می‌کنند، ما بایستی اقتصادمان را درونی کنیم؛ درون‌زا کنیم، اقتصاد مقاومتی کنیم تا تحریم اثر نکند. اقتصاد مقاومتی را مسئولان محترم جدی بگیرند، به زبان اکتفا نکنند؛ اقتصاد مقاومتی با واردات بی رویه نمی‌سازد، با ضعف تولید نمی‌سازد؛ تولید داخلی را قوی کنند. ادارات حکومتی و دولتی، محصول داخلی را بر محصول خارجی مشابه ترجیح بدهند.	درون‌زایی - اکتفا نکردن به زبان - تولید داخلی

کدها از متن فرمایشات و بیانات معظم له و سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی، استخراج شد؛ در ادامه با جمع‌بندی ابتدایی کدها توسط پژوهشگر به مضامین کدها می‌رسیم و ضمن بررسی آنها و جمع‌بندی و در نظر آوردن مفاهیم همگرا، به تم‌های فرعی دست پیدا می‌کنیم. در ادامه نمونه‌ای از مراحل و جدول رسیدن از کدها به تم‌های فرعی قابل مشاهده است.

جدول ۲. نمونه کدها و رسیدن به تم‌های فرعی

تم‌های فرعی	فراوانی	کدها
نگاه بلندمدت	۵	برنامه‌ریزی بلندمدت
		برنامه‌ریزی مستمر اقتصادی
ارزشیابی عملکرد مستمر	۷	رصد دائمی جایگاه کشور
		نگاه صحیح به اجرای برنامه‌ها و سیاست‌ها
		ضرورت پیگیری تحقق اهداف
سیاست‌گذاری مناسب	۹	سیاست‌گذاری تولید محور
		مسئله شناسی دقیق
		نگاه واقع‌بینانه به مسائل
		تسهیل امور اداری
		ارتقای بهینگی در سیاست‌گذاری‌ها
		توجه ویژه به سیاست‌گذاری علم و فناوری

با جمع‌بندی ۱۵۳ مضمون کدهای مستخرج از پژوهش در قالب ۳۴ تم فرعی، این تم‌های فرعی در قالب ۱۰ تم اصلی خلاصه شده است که آنها نیز در ۵ محور الگوی پارادایمی دسته‌بندی شده است؛ بدین ترتیب می‌توان پژوهش حاضر را جمع‌بندی و الگوی کلان مدیریت جهادی در مسیر تحقق اقتصاد مقاومتی را ارائه داد:

جدول ۳. تم‌های اصلی و فرعی در الگوی پارادایمی پژوهش

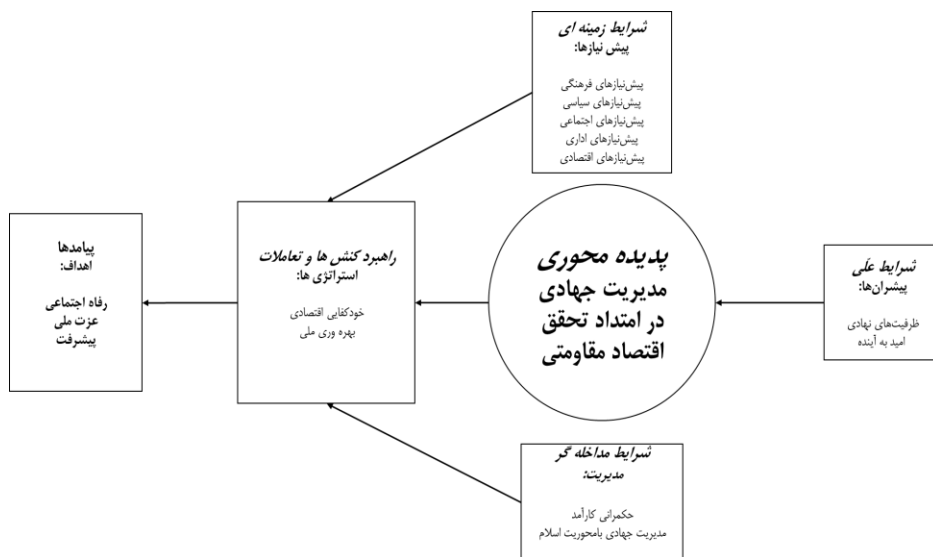
تم‌های فرعی	تم‌های اصلی	ابعاد الگوی پارادایمی
نیروی انسانی	ظرفیت‌های نهادی	ظرفیت
ساختار اقتصادی و حکمرانی		
چشم‌انداز	امید به آینده	
عزم ملی		

ابعاد الگوی پارادایمی	تم‌های اصلی	تم‌های فرعی
شرایط زمینه‌ای	پیش نیازها	پیش نیازهای فرهنگی
		پیش نیازهای سیاسی
		پیش نیازهای اجتماعی
		پیش نیازهای اداری
		پیش نیازهای اقتصادی
شرایط مداخله‌گر	حکمرانی کارآمد	نگاه بلندمدت
		ارزشیابی عملکرد مستمر
		سیاست‌گذاری مناسب
		پاسخگویی و شفافیت
		نگاه راهبردی و سیستماتیک به حکمرانی
		خلاقیت و نوآوری
		نگرش توحیدی
مدیریت جهادی با محوریت اسلام	مدیریت جهادی با محوریت اسلام	حکمت و عقلانیت مبتنی بر اسلام
		رفتار جهادی
		التزام به ارزش‌های اسلامی
		عدالت

ابعاد الگوی پارادایمی	تم‌های اصلی	تم‌های فرعی
راهبردها	خودکفایی اقتصادی	استراتژی‌های جنگ اقتصادی
		قطع وابستگی‌ها
		جهاد اقتصادی
	بهبود بهره‌وری ملی	حمایت از تولید ملی
		گسترش مشارکت‌های مردمی
اقتصاد دانش‌بنیان		
توانمها	رفاه اجتماعی	بهبود تولید ملی
		کارآمدی نظام اقتصادی
	عزت ملی	توسعه پایدار
		استقلال
		اقتدار بین‌المللی
	پیشرفت	مرجعیت بین‌المللی
		عدالت اجتماعی
		تعالی همه‌جانبه

با جمع‌بندی پژوهش در قالب الگوی پارادایمی برای دادن چهارچوب شناخته شده برای نظریه‌پردازی و درک بهتر محققین دیگر در ادارک الگو، می‌توان به قلب این پژوهش دست یافت. در نهایت شبکه مضامین الگوی ارائه شده به صورت شکل ۲ است:

شکل ۲. الگوی مدیریت جهادی در تحقق اقتصاد مقاومتی

شکل ۳. شبکه مضامین مدل مدیریت جهادی در امتداد اقتصاد مقاومتی

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش، کار محققان قبلی را در حوزه مدیریت جهادی و ویژگی‌های آن توسعه بخشید. این مطالعه نشان داد که مدیریت جهادی که به فرموده مقام معظم رهبری "کار، تلاش، باخدا حساب کردن، به علم تکیه کردن، به درایت و تدبیر تکیه کردن است" با چه ویژگی‌هایی بعد عملی و کاربردی به خود گرفته و در عمل خود را نشان می‌دهد. درواقع، با ویژگی‌هایی که در این مطالعه برای مدیریت جهادی به دست آمد، می‌توان به این نکته پی برد که مدیریت جهادی بعد کاربردی و عملیاتی مدیریت اسلامی است؛ به عبارت دیگر، مدیریت جهادی یعنی به‌کارگیری مبانی و ارزش‌های اسلامی و انقلابی در عمل با نیت و خلوص و به خاطر رضای پروردگار.

نتایج بررسی ویژگی‌های مدیریت جهادی این واقعیت را بار دیگر نمایان ساخت همچنان که در زمان جنگ با توجه به منابع محدود توانستیم کارهای بزرگی را به ثمر برسانیم؛ امروز نیز باید همان الگو را برای تحقق اهداف کشور و سربلندی ایران به کار بگیریم؛ به عبارت دیگر مدیریت جهادی را که در آن زمان عمدتاً در حوزه نظامی به کار گرفته بودیم، به سایر ابعاد همچون اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، علمی و غیره بسط و گسترش دهیم. وظیفه مراکز علمی و تحقیقاتی در این راستا این است که کارها و اقدامات جهادی صورت گرفته در دوران جنگ و حتی در برهه‌های زمانی پس‌از آن را در قالب الگوی‌ها و الگوهای بنیادین تدوین کرده و در جهت کاربردی ساختن آنها اهتمام ورزند. بنابراین اگر بتوانیم موفقیت‌ها، کارکردها و سایر دستاوردهای بومی خود را به‌طور موشکافانه و علمی مورد تجزیه و تحلیل قرار دهیم، چه‌بسا از داخل همان دستاوردها، الگوی‌های مدیریتی فراملی و جهان‌شمول به‌وجود آید.

ادبیات مدیریت جهادی با توجه به یافته‌های این پژوهش، دودسته از ویژگی‌ها را برای مدیریت جهادی متصور است. دسته اول ویژگی‌های عام مدیریت جهادی که همان ویژگی‌های عام و جهان‌شمولی هستند که امروزه در همه مکاتب و شبکه‌های مدیریت مورداستفاده قرار می‌گیرند. این ویژگی‌ها عبارت‌اند: از مسئولیت‌پذیری و تعهد فردی و

اجتماعی، جنبه مثبت بوروکراسی اداری، عقلانیت و خردورزی فردی و گروهی، مشارکت و کارگروهی، رویکرد استراتژیک و آینده‌نگری، رویکرد کل‌نگری (سامانه‌ای) و انعطاف‌پذیری، توجه به علم و خلاقیت‌پذیری، تحول‌پذیری و چالشی بودن، نظارت و کنترل، تعارض سازنده، بهره‌وری و بهینه‌سازی، ارتباطات باز، توانمندی‌های فردی، مدیریت منابع انسانی. اما دسته دوم ویژگی‌هایی هستند که منحصرأ برای مدیریت جهادی هستند و ریشه در مبانی و ارزش‌های اسلامی و انقلابی دارند. این ویژگی‌های که وجه تمایز مدیریت جهادی از سایر سبک‌ها و مکاتب مدیریت است، عبارت‌اند از: تمایلات و ویژگی‌های فردی، رویکرد ساختاری ارزشی، رویکرد ارتباطاتی باز برم بنای اسلام، اولویت دادن به مسائل معنوی و ارزشی، توجه به مبانی اسلامی و انقلابی، نظارت و کنترل ارزشی.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- ابراهیمی فر، علی (۱۳۸۶)، مبانی اعتقادی فرهنگ و مدیریت جهادی، اولین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی، تهران، وزارت جهاد کشاورزی، معاونت توسعه مدیریت و منابع انسانی.
- اشتریان، کیومرث (۱۳۸۶)، سیاست‌گذاری عمومی در ایران، تهران، بنیاد حقوقی میزان.
- اصلی پور، حسین (۱۳۹۳)، تبیین ابعاد و مؤلفه‌های الگوی مدیریت جهادی، مطالعات مدیریت انتظامی، سال دوازدهم، پاییز ۱۳۹۶ شماره ۳.
- الوانی، سید مهدی (۱۳۹۱)، مدیریت عمومی، تهران، نشر نی.
- آقا پیروز، علی؛ خدمتی، ابوطالب؛ شفیعی، عباس؛ بهشتی زاده، سید محمود (۱۳۸۶)، مدیریت در اسلام، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد (۵۵۰ قمری)، غررالحکم، ج ۳، ۳۶۵، انتشارات دارالکتب الاسلامیه
- حسین پور، داوود و همکاران (۱۳۹۵)، رابطه مدیریت جهادی و استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی، پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، دوره ۲۴، شماره ۷۹، صص ۱۲۲-۹۹
- حسینی پور، سید محمد رضا و همکاران (۱۳۹۴)، فرهنگ و مدیریت جهادی کلید تحقق اقتصاد مقاومتی، همایش بین‌المللی مدیریت، تهران
- حر عاملی (۱۰۸۲ ه.ق)، وسائل الشیعه، ج ۱۱، أبواب جهاد النفس، باب ۱، ح ۱، ص. ۱۲۲
- خامنه‌ای، علی (۱۳۹۲)، سیاست‌های کل اقتصاد مقاومتی، بازبایی از پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری: <http://www.leader.ir/fa/content/11480>
- راستی، علی (۱۳۹۱)، مدیریت علمی، مدیریت اسلامی و مدیریت جهادی، اولین همایش علمی مدیریت جهادی، تهران.
- سلیمی، حسین (۱۳۸۱)، سیاست از نظر امام علی (ع)، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- سید رضی (۴۰۰ ق)، نهج البلاغه، تألیف: الشریف الرضی أبی الحسن محمد بن الحسین بن موسی بن محمد، ج ۳، ص ۱۸۴، مجموعه خطب مولانا امیر المؤمنین علیه السلام و اوامره و کتبه و رسائله و حکمه و مواعظه، به قلم فیض الاسلام.
- شعبان زاده، سمانه (۱۳۹۳)، شاخص سازی متغیرهای اقتصادی با مبانی اقتصاد مقاومتی در ایران با بررسی عملکرد اقتصادی از ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۱، پایان نامه کارشناسی ارشد، بابل، دانشگاه پیام نور واحد بابل.

- شماعی کویایی، میلاد (۱۳۹۳)، شناسایی و تبیین ابعاد مدیریت جهادی با استفاده از نظریه داده بنیاد، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی.
- فخریمی زاده، سیروس و شمسی، یوسف (۱۳۹۷)، معیارهای مدیریت اسلامی، اولین کنفرانس بین المللی الگوهای مدیریت در عصر پیشرفت.
- قربانی زاده، وجه الله و همکاران (۱۳۹۴)، تحلیل محتوای متون سبک مدیریت جهادی، مطالعات مدیریت انتظامی، سال دهم تابستان ۱۳۹۴ شماره ۲. صص ۲۵۰-۲۱۹
- قلی پور ارکمی، علی و طاهری، ابوالفضل (۱۳۹۳)، درآمدی بر فرهنگ و مدیریت جهادی، انتشارات الهام نور
- اصغر زاده، علی و رومیانی، حسین (۱۳۹۴)، تحلیل سیستمی سبک مدیریت جهادی، پایان نامه کارشناسی ارشد مدیریت دولتی گرایش سیستم‌های اطلاعاتی مدیریت، دانشگاه علامه طباطبائی.
- عطافر، علی؛ شاهین، آرش؛ صدوق کسمایی، مریم (۱۳۹۱)، تحلیل تاثیر عوامل موثر درون سازمانی بر تمایل کارکنان به اجرای برنامه های تحول سازمانی در شرکت گاز استان اصفهان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم اداری و اقتصاد
- کلینی، یعقوب (۱۳۷۵)، اصول کافی، تحقیق علی اکبر غفاری، نشر دارالکتب الإسلامیه، چاپ ششم،
- مجلسی محمد باقر (۱۱۱۰)، بحار الأنوار، ج .
- محمدعلی زاده، اکبر و زارع، ساسان (۱۳۹۴)، الگوی عمل جهای از دیدگاه امام خامنه ای، مدیریت اسلامی، سال ۲۳ پاییز ۱۳۹۴ شماره ۳. صص ۷۰-۴۷
- مرادی، حسن و فیروزآبادی، سید حسن (۱۳۹۵)، دکترین و اهداف مدیریت جهادی از دیدگاه مقام معظم رهبری، مطالعات قدرت نرم، دوره ۶ شماره ۵، صص ۱۹۰-۱۰۶
- مقیمی، محمد (۱۳۹۳، ۰۸، ۱۵)، به سوی الگوی مدیریت جهادی، بازیابی از سایت اختصاصی سید محمد مقیمی: www.prof-moghipi.ir
- مقیمی، محمد. (۱۳۹۴، ۰۳، ۱۰)، بایسته‌های نظریه بومی مدیریت مبتنی بر اندیشه‌های ناب اسلام محمدی، بازیابی از سایت اختصاصی سید محمد مقیمی: www.prof-moghipi.ir
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۰)، تفسیر نمونه، چاپ ۳۲، انتشارات دارالکتب الاسلامیه .
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۶)، مدیریت و فرماندهی در اسلام، اصفهان، ناشر دیجیتال مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان.

- میرزاخانی، رضا (۱۳۹۱)، مدیر شایسته از منظر قرآن کریم، مجموعه مقالات برگزیده در همایش‌های ملی فرهنگ و مدیریت جهادی، دبیرخانه دانشکده مدیریت، تهران.
- نبوی، محمود (۱۳۸۷)، مدیریت اسلامی، قم، مرکز انتشارات اسلامی حوزه علمیه قم.
- طریقی، نرگس قنبری، مجتبی (۱۳۹۶)، فرهنگ و مدیریت جهادی در پرتو قرآن کریم، کنفرانس سالانه پژوهش در علوم انسانی و مطالعات اجتماعی، تهران.

ب. منابع انگلیسی

- Marinov, N. (2005). Do Economic Sanctions Destabilize Country Leaders? **American Journal of Political Science**, 49, 564-576. doi:10.2307/3647732
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in Psychology. **Qualitative Research in Psychology**, 3 (2). pp. 77-101.
- Deleon, p., & Overman, E. (2008). **A history of Policy Science**. University of Calaroda.